

МОТИВ ВТЕЧІ ВІД СВІТУ (DIE WELTFLUCHT) В РОМАНІ ГЮНТЕРА ГРАССА «БЛЯШАНИЙ БАРАБАН»

THE MOTIF OF ESCAPE FROM THE WORLD (DIE WELTFLUCHT) IN GÜNTER GRASS'S NOVEL «THE TIN DRUM»

Давидюк Ю.Б.,

orcid.org/0000-0003-2819-7696

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германської філології та перекладознавства,

Хмельницького національного університету

Левицька Н.В.,

orcid.org/0000-0001-6616-898X

старший викладач кафедри германської філології та перекладознавства,

Хмельницького національного університету

У статті здійснено комплексний аналіз мотиву втечі від світу (нім. *Die Weltflucht*) як одного з ключових поетикальних та смислотворчих принципів роману Гюнтера Грасса «Бляшаний барабан». Окреслено історико-літературний контекст функціонування мотиву «*Weltflucht*» у німецькій традиції – від романтизму до повоєнної літератури «групи 47». Показано, що у Г. Грасса цей мотив трансформується: він не веде до гармонії чи духовного спасіння, а стає формою критичної рефлексії над травматичним минулим. Таким чином, «Бляшаний барабан» постає не лише як літературний експеримент із гротеском, але й як етичний виклик суспільству, що прагнуло забути злочини націонал-соціалізму.

Особливу увагу приділено образу головного героя – Оскара Матцерата, який свідомо відмовляється від фізичного дорослішання, перетворюючи власну тілесну «незрілість» на символічний жест екзистенційної та моральної дистанції від світу дорослих. У дослідженні простежено основні форми реалізації мотиву втечі: створення естетичного контрсвіту через гру на бляшаному барабані, використання руйнівного крику як засобу виключення з соціальної комунікації, ізоляцію в лікувально-доглядовій установі та специфічну наративну позицію оповідача-спостерігача. Доведено, що ці стратегії не забезпечують остаточного звільнення від історії, а навпаки – актуалізують проблему пам'яті, провини та відповідальності.

Роман Г. Грасса постає як художня модель критичного осмислення німецького минулого ХХ століття, де приватне й колективне перебувають у постійному напруженні. Втеча від світу у творі має принципово антиескапістський характер: дистанція не означає невинність, відмова від дорослішання не звільняє від провини, а ізоляція не гарантує безпеки. Г. Грасс послідовно демонструє ілюзорність можливості уникнення історичного досвіду та викриває моральну амбівалентність позиції стороннього спостерігача.

Ключові слова: мотив втечі від світу, Гюнтер Грасс, «Бляшаний барабан», історична травма, антиескапізм.

The article presents a comprehensive analysis of the motif of escape from the world (*Die Weltflucht*) as one of the key poetic and semantic principles in Günter Grass's novel *The Tin Drum*. The literary-historical context of the motif of *Weltflucht* in German tradition is outlined – from Romanticism to postwar literature of «Gruppe 47». It is demonstrated that in Grass's work this motif undergoes a significant transformation: it does not lead to harmony or spiritual redemption but becomes a form of critical reflection on traumatic history. Thus, *The Tin Drum* functions not only as a literary experiment with grotesque but also as an ethical challenge to a society that sought to forget the crimes of National Socialism.

Special attention is paid to the figure of the protagonist Oskar Matzerath, who consciously refuses to grow physically, turning his bodily «immaturity» into a symbolic gesture of existential and moral distancing from the adult world. The study traces the main forms of realization of the motif of escape: the creation of an aesthetic counterworld through playing the tin drum, the use of the destructive scream as a means of exclusion from social communication, isolation within a nursing and psychiatric institution, and the specific narrative position of the observer-narrator. It is argued that these strategies do not provide ultimate liberation from history but, on the contrary, actualize the problem of memory, guilt, and responsibility.

Grass's novel emerges as a literary model of critical reflection on Germany's twentieth-century past, where the private and collective dimensions remain in constant tension. Escape from the world in the novel acquires a fundamentally anti-escapist character: distance does not imply innocence, refusal to grow up does not absolve guilt, and isolation does not guarantee safety. Grass consistently demonstrates the illusory nature of attempts to avoid historical experience and exposes the moral ambiguity of the detached observer's position.

Key words: escape from the world, Günter Grass, *The Tin Drum*, historical trauma, anti-escapism.

Постановка проблеми. Гюнтер Грасс – письменник, який був безпосереднім свідком становлення, розвитку й, зрештою, падіння фашизму в Німеччині. Історичні події першої половини

ХХ століття, передусім досвід Другої світової війни та її трагічні наслідки, зумовили формування його світогляду й набули системного, багатоаспектного відображення в художній творчості

митця. Водночас Г. Грасс не постає як відсторонений спостерігач історичних подій: він особисто брав участь у війні, а в 1945 році був поранений і потрапив в американський полон, що суттєво вплинуло на формування його світоглядних та естетичних позицій.

Завдяки винятковому літературному хисту, поєднанню гротеску та історичної рефлексії, Г. Грасс здобув визнання не лише в Німеччині, а й далеко за її межами. Його творчість активно видається та перекладається різними мовами, стає об'єктом ґрунтовного наукового аналізу й численних критичних інтерпретацій. Водночас попри значну кількість досліджень, присвячених поетиці, наративним стратегіям і проблематиці історичної пам'яті у творах письменника, окремі мотиви його художнього світу й досі потребують системного осмислення.

Одним із таких недостатньо концептуалізованих аспектів є мотив втечі від світу (Weltflucht), який у романі «Бляшаний барабан» набуває особливої художньої та етичної ваги. **Актуальність** звернення до цього мотиву зумовлена необхідністю переосмислення способів репрезентації історичної травми, провини та відповідальності в повоєнній німецькій літературі, а також уточнення антиескапістського характеру художньої концепції Г. Грасса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському культурному та науковому просторі на сьогодні репрезентовано переклади лише окремих творів Г. Грасса, зокрема роману «Бляшаний барабан» (переклад О. Логвиненка) та повісті «Кіт і миша» (переклад Н. Сняданко). Незважаючи на обмежену кількість перекладених текстів, упродовж останніх років простежується зростання зацікавлення українських дослідників художньою спадщиною письменника, що виявляється у появі літературознавчих розвідок, присвячених аналізу його поетики, проблематики та історико-культурного контексту творчості.

Серед вітчизняних науковців, які зверталися до вивчення творчості письменника, слід виокремити С. Варецьку, Д. Затонського, С. Маценка, Г. Моргачову, Н. Складар та інших [1; 2; 3; 4; 5]. Об'єктом літературознавчих студій стали філософсько-естетичні концепції автора, специфіка його художнього мислення, індивідуальний стиль і творча манера. Так, С. Варецька здійснила комплексний аналіз ранніх романів Г. Грасса крізь призму барокової парадигми, що знайшло відображення у її кандидатській дисертації «Барокова парадигма у творчості Г. Грасса» [1]. Г. Моргачова зосередила увагу на проблематиці художнього

осмислення історії в «Данцигській трилогії» письменника [4]. Автобіографічна проза Г. Грасса кінця XX – початку XXI століття стала предметом досліджень С. Маценка, Н. Складар, С. Варецької [3; 5; 1]. Окрему групу становлять наукові розвідки присвячені аналізу структури індивідуально-авторських художніх концептів і способів їх мовної репрезентації у творах митця.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження специфіки художньої реалізації мотиву втечі від світу (Die Weltflucht) у романі Г. Грасса «Бляшаний барабан», а також з'ясування особливостей його функціонування як антиескапістської стратегії осмислення історичної травми, проблематики провини та відповідальності в контексті повоєнної німецької літератури.

Виклад основного матеріалу. Дебютний твір Г. Грасса Роман «Бляшаний барабан» (1959) справив надзвичайно потужний резонанс у літературному середовищі. Цей твір здобув виняткове визнання критики та читацької аудиторії і став одним із найзначніших явищ повоєнної німецької літератури, повернувши її в поле активної уваги світового літературного процесу. Водночас «Бляшаний барабан» є одним із найскладніших текстів, в якому автор здійснює спробу осмислити важливі проблеми сучасності, надаючи їм глибокого виміру, та калейдоскопічно відтворити їх шляхом використання класичних художніх зразків і моделей.

Творчість Гюнтера Грасса, особливо роман «Бляшаний барабан», є глибоким осмисленням нацистського минулого Німеччини, «дива економіки» та конформізму через призму абсурду та фантасмагорії: головний герой-карлик Оскар Мацерат відмовляється рости й спостерігає історію знизу, викриваючи лицемірство дорослих, що дозволило повернутися злочинцям, і символізує протест проти «забуття» історії та «мовчазного» суспільства. Роман постає як своєрідний виклик консервативній повоєнній Німеччині та водночас утверджується як один із ключових текстів німецької післявоєнної літератури. Провідним елементом твору є мотив утечі від світу, який функціонує як художня реакція на травматичний досвід Другої світової війни та націонал-соціалістичної ідеології [6].

Мотив втечі від світу (нім. Weltflucht) належить до сталих і багатовимірних тем німецької літератури. Під втечею від світу прийнято розуміти літературні стратегії дистанціювання від емпіричної дійсності. Це дистанціювання може бути просторовим (втеча в природу або далекі краї), часовим (ідеалізація минулого),

психологічним (внутрішній світ, сон, божество) або естетичним (мистецтво як контр-світ). У багатьох текстах втеча від світу функціонує як реакція на відчуження, втрату сенсу чи травматичний досвід. Одне з центральних втілень мотиву спостерігається в німецькому романтизмі. Такі автори, як Новаліс, Людвіг Тік або Йозеф фон Айхендорф, протиставляють дійсність бюргерського суспільства поетичному контр-світу природи, ночі, сну та музики. У романі Новаліса «Генріх фон Офтердінген» втеча від світу постає як пошук вищої, трансцендентної істини. Герої Айхендорфа, мандруючи, відходять у природу, яка функціонує як гармонійний простір, протиставлений раціоналізованій модерності [6]. У поетичному реалізмі мотив втечі від світу подається у зламаній, амбівалентній формі. У творчості Теодора Шторма або Готфріда Келлера відхід від дійсності вже не є романтичною ідеалізацією, а проблематичною позицією. Персонажі, які уникають соціальної реальності, часто зазнають поразки або залишаються замкненими в ностальгійних ілюзіях. Таким чином, втеча від світу піддається критичному осмисленню й викривається як оманлива стратегія.

У літературі модернізму мотив набуває нової актуальності. Швидкі суспільні трансформації, урбанізація та технізація посилюють відчуття відчуження. У Франца Кафки втеча від світу не постає як гармонійний відхід, а радше як екзистенційна безвихідь. Протагоністи опиняються в пастці анонімних і бюрократичних систем і не можуть утекти від світу, а лише внутрішньо капітулюють перед ним. Водночас у творчості Германа Гессе мотив втечі від світу набуває духовного виміру. У романах «Степовий вовк» та «Сіддхартха» герої шукають шлях до самопізнання й духовної цілісності поза межами буржуазного суспільства. Тут відхід від світу стає необхідним етапом внутрішнього розвитку [3].

Після Другої світової війни мотив втечі від світу часто пов'язується з темами провини, травми та пам'яті. У літературі «групи 47», а також у творах Гюнтера Грасса й Генріха Белля відхід від реальності постає як реакція на досвід війни та націонал-соціалізму.

Мотив втечі від світу в німецькій літературі виконує низку важливих функцій:

- критика суспільних і моральних дисфункцій;
- вираження індивідуальних криз та пошуків ідентичності;
- творення поетичних контр-світів;
- художнє опрацювання історичних травм [2].

Отже, мотив втечі від світу є надепохальним структурним принципом німецької літератури. Від романтичної туги за абсолютом через модерністське відчуження до повоєнної рефлексії він відображає напружені взаємини між індивідом і суспільством. Втечу від світу варто розглядати не як остаточний розрив із реальністю, а як літературний простір критичного осмислення, самопошуку та духовного опору [6].

У романі Г. Грасса «Бляшаний барабан» Оскар Матцерат символічно відмовляється дорослішати, дистанціюючись від світу дорослих. Втеча від світу тут функціонує як форма протесту та стратегія самозбереження.

У романі «Бляшаний барабан» мотив втечі від світу проступає від самого початку. Виявом мотиву втечі від світу є рішення Оскара Матцерата свідомо припинити фізичний ріст у трирічному віці. Оскарова тілесна «незрілість» є формою екзистенційної втечі, яка дозволяє героєві залишатися спостерігачем, а не учасником катастроф ХХ століття. Протагоніст Оскар Матцерат також уникає свого оточення завдяки «обіцяному матір'ю бляшаного барабану», який виконує функцію естетичного та акустичного контрпростору. Через гру на барабані Оскар конструює власну альтернативну реальність та порушує офіційні наративи, виступає проти пафосу і риторики націонал-соціалізму. У цьому сенсі мистецтво постає як форма втечі від світу, але не пасивної, а активної, деструктивно-критичної. Руйнування голосу теж є радикальною формою дистанціювання. Оскар здатен розбивати скло криком, що можна інтерпретувати як метафору руйнування ілюзій і соціальних фасадів. Його голос:

- не інтегрує в суспільство, а виключає з нього;
- є інструментом агресивної дистанції;
- символізує неможливість комунікації з «нормальним» світом.

Тут мотив втечі від світу набуває деформаційного, гротескного характеру, типового для поезії Г. Грасса.

Поняття «Die Weltflucht» виявляється також у відході від світу в ізоляцію лікувально-доглядової установи, на що Я-оповідач вказує вже на самому початку роману: «Скажу як воно є: я – пацієнт одного лікувально-опікунського інтернату» [7; 8]. Ліжко цієї установи Оскар проголошує своєю «нарешті досягнутою метою». Воно є його особистою «межею від світу» і надає йому «простір, що забезпечує ідентичність, безпеку та свободу дій». «Отже, моє біле лаковане металеве лікарняне ліжко є мірилом. Воно – моя втіха і могло б стати моєю вірою» [7; 8]. Для того, хто

прагне внутрішнього спокою й шукає ізоляції, це ідеальне місце, а привласнення герметично замкненого з усіх боків простору виявляється єдиним розумним рішенням і виходом. Лише тут Оскар знаходить свою «форму аскетичного відречення від світу». Оскар завзято захищає своє лікарняне ліжко від будь-яких зовнішніх впливів, замислюючись над тим, щоб підвищити ґрати, аби «ніхто більше не підходив надто близько». Таким чином лікарняне ліжко постає протилежністю світу «зовні» й завершує пошук Оскаром простору, що дарує захищеність і безпеку. Ці два світи поєднані лише «вічком» у дверях, крізь яке за ним спостерігає доглядальник Бруно. Це стало уявлення про від'єднання від світу похитується натяком на виписку з лікувально-доголядової установи в останньому розділі: «Те, чого я роками боявся, чого боявся з часу своєї втечі, сьогодні, у мій тридцятий день народження, дає про себе знати: знаходять справжнього винуватця, поновлюють процес, виправдовують мене, виписують з лікувально-доголядової установи, забирають у мене моє солодке ліжко, виставляють мене на холодну, всім негодам відкриту вулицю» [7; 8]. Отже, світ «зовні», від якого Оскар завдяки успішно ухилився, знову загрозливо виходить на передній план. Здавалося б, що перед тридцятирічним чоловіком може відкритися стільки можливостей: «Так, наприклад, якщо мене й справді виженуть з установи, я міг би зробити Марії другу пропозицію шлюбу. У тридцять років слід одружуватися! Або ж я залишаюся неодруженим, оберу одну зі своїх професій. У тридцять років слід закласти собі основу існування! Або ж, якщо я втомлюся від Європи, емігрую. У тридцять років слід осісти! Або ж я поступаюся, дозволяю себе примусити, виходжу назовні лише тому, що мені тридцять, і зображаю месію, якого вони в мені бачать [7; 8].

У нерішучості найчіткіше виявляється позиція відчуження Оскара, яка фактично виключає життя поза установою – у будь-якій формі. Виписка означала б для нього ще один процес відокремлення – цього разу від металевого ліжка, а наслідки такого кроку були б для нього важко передбачуваними. Тим самим, Оскар, у своїх пошуках сенсу життя, знову опиняється на початку. Для Оскара, для якого все вже сказано і який наприкінці «не має більше слів» коло замикається. Чи покине він колись лікарняне ліжко – залишається відкритим питанням.

Отже, рамкова ситуація оповіді (Оскар у психіатричній клініці) є ще одним важливим аспектом мотиву втечі від світу, тому що лікарня:

- постає як маргінальний простір між нормою і відхиленням;
- створює ілюзію безпеки та дистанції;
- водночас підкреслює неможливість повної втечі від минулого.

Оповідь Оскара є спробою наративної втечі, яка, однак, постійно зривається. На відміну від романтичної традиції, втеча від світу в «Бляшаному барабані» не веде до гармонії. Навпаки:

- Оскар не звільняється від історії, а залишається її носієм;
- його позиція «збоку» є морально проблематичною;
- втеча стає формою відкладеної відповідальності, а не її заперечення.

Таким чином, Г. Грасс піддає критиці будь-яку ілюзію можливості «вийти» з історії. У підсумку мотив втечі від світу в романі Г. Грасса має антиескапістський характер, оскільки:

- втеча не рятує, а оголює травму;
- дистанція не означає невинність;
- відмова від дорослішання не звільняє від провини.

Саме тому мотив втечі світу у «Бляшаному барабані» постає як форма критичної рефлексії над німецькою історією, а не як шлях виходу з неї.

Висновки. Творчість Гюнтера Грасса постає важливим художнім і моральним свідченням німецької історії ХХ століття, у центрі якого перебуває проблематика пам'яті, провини та відповідальності. Роман «Бляшаний барабан» як ключовий твір повоєнної німецької літератури репрезентує складну спробу осмислення нацистського минулого, механізмів суспільного конформізму та феномену колективного замовчання. Використовуючи гротеск, фантазмагорію та абсурд, Грасс створює художню модель історії, у якій приватне й національне, індивідуальне й колективне перебувають у постійному напруженні. Аналіз мотиву втечі від світу (die Weltflucht) у романі «Бляшаний барабан» засвідчує його багатофункціональний і принципово неескапістський характер. Відмова Оскара Матцерата від фізичного дорослішання, занурення в естетичний контрсвіт бляшаного барабана, ізоляція в просторі лікувально-доголядової установи та наративна стратегія дистанціювання постають не як шлях до гармонії чи звільнення, а як проблематичні форми реакції на історичну травму. Втеча від світу в інтерпретації Грасса не усуває історії, а лише загострює її присутність, оголюючи моральну амбівалентність позиції спостерігача.

Таким чином, мотив втечі від світу у «Бляшаному барабані» функціонує як засіб критичного осмислення неможливості виходу за межі історичної відповідальності. Г. Грасс послідовно демонструє, що дистанція не гарантує невинності, а відмова від участі не скасовує провини. Саме в цьому антиескапістському вимірі поняття «Weltflucht» набуває особливої естетичної та етичної ваги, перетворюючись на інстру-

мент глибокої рефлексії над минулим і водночас застереження проти спокуси історичного забуття.

Перспективи подальших досліджень мотиву «Die Weltflucht» у романі Г. Грасса «Бляшаний барабан» полягають у його міждисциплінарному осмисленні, зокрема на перетині літератури, історії, психології та культурології, щоб краще зрозуміти його багатовимірність і значення для сучасної гуманітарної думки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варецька С. О. Барокова парадигма у творчості Гюнтера Грасса. Дрогобич : Коло, 2008. 240 с.
2. Затонський Д. «Бляшаний барабан» Гюнтера Грасса, або Чи розуміємо ми світ, у якому існуємо?. Київ : Юніверс, 2005.
3. Маценка С. Гюнтер Грасс, німецький митець, нобеліант, діагностик виснаженого світу. Львів: ПАІС, 2012. 55 с.
4. Моргачова Г. Художнє осмислення історії у «Данцигській трилогії» Гюнтера Грасса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2010. 20 с.
5. Скляр Н. В. Німецькомовна автобіографічна проза XX–XXI століть: жанрова традиція та художня своєрідність : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Миколаїв, 2013. 21 с.
6. Safranski R. Romantik. Eine deutsche Affäre. München : Hanser, 2007. 361 s.
7. Грасс Г. Бляшаний барабан : роман; пер. з нім. О. Логвиненка ; автор передмови Д. Затонський. Харків : Фоліо, 2012. 258 с.
8. Grass G. Die Blechtrommel. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. 782 S.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025